

Fernando Ocariz, prelaat van het Opus Dei, deel enkele overwegingen over de sociale actie van de christen in het licht van de boodschap van de heilige Jozefmaria naar aanleiding van de #BeToCare-conferentie, waar 200 sociale ondernemers uit 30 landen aan deelnamen.

Introductie

Ter gelegenheid van de tiende verjaardag van *Harambee*, heeft Mgr. Javier Echevarría de conferentie *Het hart van de christen, drijfveer voor de sociale ontwikkeling* gehouden.^[1] Nu ditzelfde initiatief twintig jaar bestaat én in het kader van deze *Dag van (de) sociale ontwikkeling* wil ik de overwegingen van mijn voorganger voortzetten. In het licht van de sociale leer van de Kerk en de boodschap van de heilige Jozefmaria zal ik nader ingaan op de sociale dimensie van de christelijke roeping.

Tien jaar geleden herinnerde don Javier ons eraan dat de dialoog tussen Jezus en een wetgeleerde duidelijk maakt dat de liefde tot God onlosmakelijk verbonden is met de liefde voor de ander: ‘toen een wetgeleerde hem vroeg wat het eerste gebod was, beperkte de Heer zich er niet toe aan te geven dat de liefde tot God het grootste en eerste gebod is, maar voegde Hij daaraan toe dat de noodzaak om de naaste lief te hebben in het eerste gebod ligt vervat (*Mt 22,35-39*)’.^[2]

Het is belangrijk de relationele dimensie van de persoon in gedachten te houden. Benedictus XVI bevestigt in de encycliek *Caritas in veritate* dat ‘de mens als geestelijk schepsel zich verwerkelijk door intermenselijke relaties. Hoe meer hij die relaties op authentieke wijze beleeft, des te meer rijpt ook zijn persoonlijke identiteit’. Dit feit ‘verplicht ook tot een *kritische en evaluerende verdieping van wat men onder relatie verstaat (...)*’ en helpt om ‘de transcendentie waardigheid van de mens duidelijk te begrijpen’.^[3]

U zet zich, met heel verschillende manieren en visies, vakkundig in voor de zorg voor en de waardigheid van mensen, vooral voor de meest behoeftigen. U weet uit ervaring dat, hoewel instellingen en structuren noodzakelijk zijn, het voor een werkelijk integrale ontwikkeling ook nodig is mensen samen te brengen, de kaders en voorwaarden voor ontwikkeling te scheppen, zodat de persoon de kans krijgt zich in al zijn dimensies te ontwikkelen. Als leerlingen van Jezus Christus zijn wij geroepen met een nieuwe titel - die van christenen - om voor de mensen te zorgen, om voor de wereld te zorgen.

Wat zien we in de wereld? Naast nieuwe mogelijkheden voor de menselijke ontwikkeling die de vorderingen op het gebied van gezondheid, technologie, communicatie en zovele inspirerende voorbeelden bieden, komen de onrechtvaardigheden en wonden waaruit de mensheid bloedt aan de oppervlakte. ‘In de wereld van vandaag verschijnt de armoede met heel verschillende gezichten: zieken en ouderen die met onverschilligheid worden behandeld, de eenzaamheid die veel mensen ervaren die in de steek zijn gelaten, het drama van de vluchtelingen, de ellende waarin een groot deel van de mensheid leeft, vaak ten gevolge van een onrechtvaardigheid die hemeltemgend is.’^[4]

Zoals ik u ook in 2017 in een brief heb gezegd: ‘Niets van dit alles mag ons onverschillig laten’, wij zijn allen geroepen om ‘de *verbeeldingskracht van de liefde* in actie te zetten om al onze broeders die noodlijdend zijn de balsem van de tederheid van God te brengen’.[\[5\]](#)

Wanneer de mensen negeren of veronachtzamen dat ze kinderen van God zijn, worden al hun relaties aangetast: met zichzelf, met de anderen en met de schepping. Zoals paus Franciscus heeft gezegd, wordt de onderlinge verbondenheid omgezet in onafhankelijkheid, ‘we verliezen deze harmonie van onderlinge afhankelijkheid in solidariteit’.[\[6\]](#)

Wij zijn medeverantwoordelijk om voor de wereld te zorgen, door relaties op te bouwen die gebaseerd zijn op naastenliefde, rechtvaardigheid en respect, vooral door de ziekte van de onverschilligheid te overwinnen. Johannes Paulus II heeft geschreven: ‘Ja, iedere mens is zijns “broeders hoeder”, omdat God ons aan elkaar toevertrouwt’.[\[7\]](#)

Een groot deel van de initiatieven die u vertegenwoordigt, zijn geïnspireerd door de heilige Jozefmaria. En velen van u werken, vanuit dezelfde inspiratie, in organisaties van verschillende signatuur en oriëntatie omdat u zich geroepen voelde om "iets te doen", om niet met de armen over elkaar te blijven zitten.

Het is de kern van de geest van het Opus Dei om de gewone werkelijkheid te veranderen in een plaats van ontmoeting met God en van dienst aan de anderen; het streven van volwassen mensen, die empathie hebben voor de anderen en professioneel bekwaam zijn, die de wereld rechtvaardiger en broederlijker willen maken. ‘De wereld hartstochtelijk liefhebben’ houdt in dat we die kennen, ervoor zorgen en haar dienen.

Onze houding tegenover de sociale noden is door de heilige Jozefmaria samengevat in een brief die in de jaren 50 werd gepubliceerd: ‘Een christen mag niet individualistisch zijn, mag anderen niet veronachtzamen, mag niet egoïstisch leven, met zijn rug naar de wereld: hij is wezenlijk sociaal, een verantwoordelijk lid van het Mystieke Lichaam van Christus’.[\[8\]](#)

Aan de hand van de stichter van het Opus Dei zal ik me in deze sessie richten op vier dimensies: de spirituele, de professionele, de persoonlijke en de collectieve.

De spirituele dimensie

Het lijkt misschien een utopie om te denken dat wij in staat zijn iets te doen om het lijden van de mensheid te verlichten. Maar we weten dat het Jezus is die de last van de menselijke pijn draagt. De wonden in zijn zijde, in zijn handen en voeten herinneren aan de wonden van de wereld. En Jezus heeft ons gezegd: ‘al wat gij gedaan hebt voor een dezer geringsten van mijn broeders hebt gij voor Mij gedaan’.[\[9\]](#)

De weg van identificatie met Christus transformeert het menselijk hart en opent het voor de naastenliefde. De vereniging met de Heer, in de sacramenten en in het gebed, brengt ertoe de naaste en zijn noden te ontdekken en minder aandacht aan onszelf te schenken. De naastenliefde verandert onze kijk op de

dingen. ‘De naastenliefde van Christus is niet alleen het hebben van goede gevoelens voor de naaste; zij houdt niet op bij een voorliefde voor filantropie. Liefdadigheid, door God in de ziel ingebracht, verandert het verstand en de wil van binnenuit: het is de bovennatuurlijke basis van vriendschap en de vreugde van het goede doen.’[\[10\]](#)

Enige tijd geleden heb ik u in een brief uitgenodigd de Heer te vragen ons hart te verruimen, ons een hart naar zijn maat te geven, ‘opdat alle noden, de pijn en het lijden van de mannen en vrouwen van onze tijd, in het bijzonder van de meest zwakken, er een plaats in vinden’.[\[11\]](#) Een biddend hart, midden in de wereld, dat anderen steunt en vergezelt in hun noden.

De identificatie met Jezus opent ons voor de noden van anderen. Tegelijkertijd leidt het contact met de behoeftigen ons naar Jezus. Daarom schreef de heilige Jozefmaria: ‘De armen – zei een vriend van ons – zijn het beste boek dat ik over geestelijke zaken heb en ze nemen in mijn gebed de belangrijkste plaats in. Het doet me verdriet om hen te zien en Christus zo in hen te zien. En omdat het me verdriet doet, begrijp ik dat ik van Hem houd en dat ik van hen houd’.[\[12\]](#)

Jezus had een voorliefde voor de armen en voor hen die leden, maar Hij wilde ook zelf behoeftig en slachtoffer zijn. In de persoon die lijdt, zien we Jezus die tot ons spreekt, zoals paus Franciscus ons in herinnering heeft gebracht: ‘Weten we hoe we van de armen kunnen leren, hoe we in hen het gelaat van Christus kunnen vinden en hoe we ons door hen kunnen laten evangeliseren?’[\[13\]](#) Sinds de vroege Kerk heeft men begrepen dat de boodschap van het Evangelie de zorg voor de armen inhoudt en dat dit een herkenbaar teken is van de christelijke identiteit en een element van geloofwaardigheid.[\[14\]](#)

De professionele dimensie

Wij willen Christus in het hart van alle menselijke activiteiten plaatsen, door het beroepswerk en de gewone taken van de christen te heiligen. Deze missie vindt plaats midden op straat, in de maatschappij, vooral door het werk. Zoals de heilige Jozefmaria ons eraan herinnert, heeft het ‘normale werk, of dat nu in menselijk opzicht bescheiden of briljant is, grote waarde [...] en [kan het] een zeer doeltreffend middel zijn om aan onze liefde voor God en de mensen in voortdurende dienstbaarheid vorm te geven’. En hij nodigt alle mensen uit, ‘door hun werk – in volledige autonomie en naar eigen goeddunken – onbegrip en intolerantie onder de mensen te overwinnen en zich voor een rechtvaardige maatschappij in te zetten’.[\[15\]](#)

Voor wie Christus wil volgen, is ieder werk een gelegenheid om de anderen en in het bijzonder de meest behoeftigen te dienen. Er zijn beroepen waarin deze sociale weerslag directer of duidelijker is, zoals in uw geval het werk in organisaties die zich richten op het verbeteren van de levensomstandigheden van kansarme mensen of groepen. Maar deze dimensie van dienstbaarheid is niet alleen voor sommigen bedoeld, zij moet aanwezig zijn in elk eerlijk werk.

Vanaf het moment dat de heilige Jozefmaria zijn boodschap begon te verkondigen, heeft hij gezegd dat het voor de heiliging van de wereld niet nodig

was om van plaats, beroep of omgeving te veranderen. Het gaat erom dat iemand zélf verandert op de plaats waar hij zich bevindt.

In de christelijke opvatting over het werk komen de naastenliefde en de rechtvaardigheid samen. Verre van de logica van het “succes” is de dienstbaarheid aan anderen de beste parameter voor de kwaliteit van het werk van een christen. Voldoen aan de eisen van rechtvaardigheid in het beroepsleven is een verheven en ambitieus doel; het is niet altijd gemakkelijk om je verplichtingen na te komen, en naastenliefde gaat altijd verder en vraagt van ieder mens om zich ruimhartig voor de anderen in te zetten.

In de parabel van de barmhartige Samaritaan staat de herbergier op de achtergrond: er wordt alleen gezegd dat hij professioneel handelde. Zijn gedrag herinnert ons eraan dat de uitoefening van elke professionele taak ons de mogelijkheid biedt om mensen in nood te dienen.

Soms zou de verleiding kunnen opkomen om “ons in ons werk op te sluiten”, waardoor we de transformerende sociale dimensie ervan niet ontdekken, door ons tevreden te stellen met een vals spiritualisme. Een geheiligd werk is altijd een stimulans om de wereld te veranderen, en het gebruikelijke middel om veranderingen tot stand te brengen die het leven van mensen waardig maken, zodat naastenliefde en gerechtigheid werkelijk alle relaties doordringen. Het aldus verrichte werk kan bijdragen aan de zuivering van zondige structuren[16] en deze veranderen in structuren waar de integrale menselijke ontwikkeling een reële mogelijkheid is.

Het geloof helpt ons vertrouwen te houden in de toekomst. Zoals de heilige Jozefmaria heeft verzekerd: ‘Ons apostolaatswerk zal een bijdrage zijn aan de vrede, aan de samenwerking van de mensen onder elkaar, aan de rechtvaardigheid, het vermijden van oorlog, het vermijden van isolement, het vermijden van nationaal egoïsme en persoonlijke eigenbelangen: omdat iedereen zal beseffen dat hij deel uitmaakt van de gehele grote menselijke familie, die door Gods wil naar de volmaaktheid wordt geleid. Op die manier zullen wij eraan bijdragen dat deze angst, deze vrees voor een toekomst van broedertwisten wordt weggenomen en dat vrede en harmonie in de zielen en in de samenleving worden bevestigd: verdraagzaamheid, begrip, eenheid en liefde’.[17]

De persoonlijke dimensie

De boodschap van het Opus Dei spoort ons aan ernaar te streven de wereld door ons werk te veranderen. Dit omvat ook “medelijden hebben”[18] zoals de Samaritaan, als een eis van de liefde die de wet ten volle vervult.[19] De liefde maakt onze vrijheid meer en meer bereid en voorbereid om het goede te doen. De heilige Jozefmaria heeft in een brief gedateerd in 1942 geschreven: ‘De verspreiding van de sociale maatregelen tegen de plagen van het lijden of de armoede – die het vandaag mogelijk maken humanitaire resultaten te bereiken waarvan men in andere tijden niet eens kon dromen – kan nooit de plaats innemen van de doeltreffende – menselijke en bovennatuurlijke – tederheid

van dit onmiddellijke, persoonlijke contact met onze naaste: met die arme in onze buurt, met die andere zieke die zijn pijn in een enorm groot ziekenhuis beleeft'.[\[20\]](#)

Wij hebben een ruim panorama voor ons in het gezin en in de maatschappij, en iemand met een groot hart zal proberen vol inzet voor zijn ouders op leeftijd te zorgen, aalmoezen te geven, belangstelling te tonen voor de problemen van de burens, te bidden voor een vriend die gebukt gaat onder zorgen, een ziek familielid in het ziekenhuis of thuis te bezoeken, even stil te staan om met iemand op straat die we regelmatig zien te praten, geduldig te luisteren, enz. enz.

Gewoonlijk gaat het er niet om nieuwe taken toe te voegen aan de taken die we al verrichten; het gaat er veeleer om te proberen vanuit onze eigen identiteit de liefde van Christus voor de anderen te laten zien. De hamvraag over de naastenliefde is niet alleen wat ik moet doen, maar allereerst wie ik ben voor de ander en wie de ander is voor mij.

In deze dagelijkse uitoefening van solidariteit ontmoeten wij de anderen en zo worden hun noden ook een mogelijkheid waar personen van goede wil, christen of niet, maar verenigd vanwege de situaties van armoede en onrecht, die ander kunnen ontmoeten.

Deze dialoog met nood en kwetsbaarheid zal zeker resulteren in empathie en een gebedsleven dat dicht bij de werkelijkheid staat. We zullen bereid zijn beslissingen te nemen die leiden tot een grotere persoonlijke soberheid, door onze consumptiedrift te vermijden, evenals de aantrekkelijkheid van alles wat nieuw is, of luxe... en we zullen weten af te zien van overbodige goederen die we ons vanwege onze beroepssituatie zouden kunnen veroorloven. Zo zullen wij ontvankelijk zijn voor persoonlijke verandering, onze oren open hebben voor de Heilige Geest en luisteren naar wat Hij ons door middel van de armoede vertelt.

De relatie van Christus met mensen in nood is één op één. Zeker, collectieve werken zijn nodig, maar de naastenliefde is persoonlijk, want dat is onze relatie met God ook. In een volwassen christen ontstaan de persoonlijk beleefde werken van barmhartigheid[\[21\]](#) op een organische manier, zoals bij een boom die naarmate hij groeit, meer vrucht en schaduw geeft. Vanuit dit perspectief ziet men ook de complementariteit die bestaat tussen de verschillende uitingen van het persoonlijk apostolaat en de edelmoedigheid jegens mensen in nood.

De heilige Jozefmaria heeft de sociale transcendentie van de persoonlijke naastenliefde te midden van de wereld beschreven door te verwijzen naar het voorbeeld van de gelovigen van de vroege Kerk: 'Zo handelden de eerste christenen. Vanwege hun bovennatuurlijke roeping hadden zij geen sociale of menselijke programma's te vervullen; maar zij waren doordrongen van een geest, een opvatting over het leven en de wereld die niet zonder gevolgen kon blijven in de maatschappij waarin zij zich bewogen'.[\[22\]](#)

De collectieve dimensie

Ik kan niet nalaten mijn dankbaarheid te uiten voor het goede dat jullie doen door de werken die geïnspireerd zijn door de heilige Jozefmaria. Eveneens ben ik degenen dankbaar die, eveneens door hem geïnspireerd, werken in verschillende organisaties die een directe dienst verlenen aan de meest behoeftigen. Ik denk aan die jonge priester die de armen en zieken verzorgde in het Madrid van de dertiger jaren van de vorige eeuw. De “in de vijver gevallen steen”^[23] heeft een lange ontwikkeling doorgemaakt. Hoewel wij ons bewust zijn van onze beperkingen, danken wij God en vragen hem om hulp om ons te verbeteren en dat werk voort te zetten.

De collectieve apostolaatswerken houden de christelijke sociale gevoeligheid levend en zijn een burgerlijke en publieke uiting van barmhartigheid. Zoals het Compendium van de sociale leer van de Kerk zegt: ‘Vanuit zoveel gezichtspunten vindt men de naaste die moet worden bemind, terug “in de maatschappij” (...): Afhankelijk van de situatie, betekent zijn naaste beminnen op het sociale niveau dat men gebruik maakt van de sociale bemiddeling om zijn bestaansconditie te verbeteren of om de sociale factoren die zijn behoeftigheid veroorzaken, te elimineren. Het werk van barmhartigheid waarmee men hier en nu een antwoord geeft op een reële en dringende behoefte is ontegenzeggelijk een daad van liefde. Het is eveneens een onontbeerlijke daad van liefde om te streven naar het organiseren en structureren van de maatschappij opdat de naaste zich niet in armoede zou bevinden, des te meer nu armoede de situatie wordt waarin een groot aantal mensen en zelfs hele volken zich bevinden; deze situatie neemt heden de proporties aan van een echt wereldwijd sociaal vraagstuk’.^[24]

De heilige Jozefmaria heeft ons eraan herinnerd dat ‘het Opus Dei aanwezig moet zijn waar armoede is, waar gebrek aan werk is, waar verdriet is, waar pijn is, zodat de pijn met vreugde kan worden gedragen, zodat de armoede verdwijnt, zodat er geen gebrek aan werk is – want wij vormen de mensen zó dat zij werk kunnen hebben – om Christus tegenwoordig te stellen in het leven van iedere persoon in de mate waarin zij dat willen, omdat wij een grote liefde hebben voor de vrijheid’.^[25] Met de beperkingen die inherent zijn aan menselijke instellingen, proberen de collectieve apostolaatswerken die door de gelovigen van het Opus Dei worden gestimuleerd ook de geest van dienstbaarheid in de sociale sfeer te belichamen en uit te drukken.

Jullie activiteit combineert alle dimensies die wij beschouwen: de geestelijke basis, professioneel werk en zorg voor de behoeftigen als groep (sociale caritas) waarbij ook de waardigheid van elk individu wordt erkend (persoonlijke naastenliefde). Zo wordt de noodzakelijke vakbekwaamheid op een gebied dat steeds meer specialisatie vereist verenigd met de christelijke geest die tot uiting komt in de werken van barmhartigheid. Men zou kunnen zeggen dat degenen onder jullie die dit werk propageren of eraan meewerken, tegelijkertijd Samaritaan en herbergier willen zijn.

Anderzijds kan elk collectief werk, en niet alleen die, die direct als "sociaal" worden beschouwd, een expliciete sociale dimensie hebben, met zorg voor het

milieu, doeleinden van dienstbaarheid aan anderen, een manier om met de armen om te gaan, en de bedoeling om de wereld met God te verzoenen... Elk collectief werk van christelijke signatuur (een school, een universiteit, een vakschool, een ziekenhuis, een studentenhuis, enz.) moet, ook al bestaat zijn onmiddellijke opdracht niet in het begunstigen van behoeftige groepen, in zijn *ethiek* dit centrale kenmerk van het christendom integreren, namelijk de sociale caritas.

In deze zin is het logisch dat elk collectief zich regelmatig afvraagt wat de praktische en tastbare uitingen zijn van zijn sociale bijdrage en zijn dienstbaarheid aan de meest behoeftigen. Die bijdrage is een natuurlijk gevolg van die activiteit, en niet zomaar een toevoeging. Het is passend ons af te vragen: “aan welke sociale behoeften tracht dit initiatief sinds het bestaat te beantwoorden, hoe heeft het de situatie verbeterd?” De Heer vraagt ons, vanuit de visie op de naastenliefde, na te denken over dit aspect van elk werk.

Aan de vooravond van het eeuwfeest van het Opus Dei (2028-2030)

De komende jaren bieden een bijzondere gelegenheid om de dienst aan de behoeftigen op persoonlijke of collectieve wijze nieuw leven in te blazen en ons meer bewust te worden van het belang ervan in de boodschap van de heilige Jozefmaria. In dit verband zijn de ideeën en voorstellen van degenen onder jullie die onmiddellijk bij dit onderwerp betrokken zijn, bijzonder waardevol.

Naast de thema's die jullie zullen voorstellen, stel ik twee mogelijke denkrichtingen voor.

Met anderen samenwerken. De heilige Jozefmaria heeft de gelovigen van het Werk altijd aangespoord om voor anderen open te staan, om met veel andere mensen, ook niet-katholieken en niet-christenen, samen te werken in dienstverleningsprojecten. Door de globalisering worden steeds meer mensen getroffen door de verdeling van middelen, migratie, gebrek aan toegang tot onderwijs, economische crises, pandemieën en andere uitdagingen. De wederzijdse afhankelijkheid van de menselijke familie wordt scherp waargenomen en de wereld wordt gezien als een thuis voor iedereen. De instellingen voor welk soort ontwikkelingshulp dan ook worden steeds meer onmisbaar en het idee van samenwerking en coördinatie van kennis en inspanningen wint terrein. In een tijd waarin het lijden in zekere zin wereldwijd is, moeten we meer dan ooit voelen dat we kinderen van dezelfde Vader zijn.

Onderzoek en studie. Jullie werk plaatst jullie op waarnemingsposten van waaruit jullie een glimp van toekomstige trends kunnen opvangen. Die positie, samen met een uitgebreide ervaring met het werken op het gebied van ontwikkeling in verschillende culturen en landen, maakt het mogelijk om specifieke ruimtes voor onderzoek en studie te bedenken. Dit zou kunnen worden omgezet in voorstellen voor goede werkmethoden, opleidingsprogramma's voor vrijwilligers, advieswerkzaamheden, het bijeenroepen van congressen en bijeenkomsten met soortgelijke instellingen

qua onderwerp of regionale affiniteiten, overeenkomsten met academische centra om sociale vraagstukken vanuit verschillende invalshoeken grondig te bestuderen, waarbij veldwerk wordt gecombineerd met academisch onderzoek. Deze mogelijkheden herinneren aan het streven van de heilige Jozefmaria, die de christenen zag “*in ipso ortu rerum novarum*”, aan de basis zelf van de sociale veranderingen.

Ik zou willen besluiten met enkele andere krachtige en bemoedigende woorden van de heilige Jozefmaria: ‘Een mens of een samenleving die niet reageert op noden of onrecht en zich niet inspant om ze te lenigen, is geen mens of samenleving naar het Hart van Christus. Christenen moeten elkaar vinden in het verlangen om de mensheid te dienen – altijd met behoud van volledige vrijheid bij het bestuderen en uitvoeren van verschillende opties binnen een heel natuurlijk pluralisme – want anders zal hun christendom niet het woord en het leven van Jezus zijn, maar een masker, ze zouden God en de mensen bedriegen’.^[26]

Moge de gedachtewisseling waaraan jullie vandaag met het oog op het honderdjarig bestaan van het Werk beginnen, dienen om deze oproep van onze stichter te verdiepen en haar op geestelijk en persoonlijk vlak te concretiseren, in het beroepswerk en in alle sociale en educatieve initiatieven die op de een of andere manier inspiratie vinden in zijn boodschap. Op dit gebied, evenals op andere gebieden, kunnen we de woorden van de heilige Jozefmaria toepassen: “alles is gedaan en alles moet nog gedaan worden”. Hij zou ons zeker aanmoedigen om te blijven dromen.

[1] Javier Echevarría, conferentie *Het hart van de christen, drijfveer voor de sociale ontwikkeling*, oktober 2012, Pauselijke Universiteit van het Heilig Kruis.

[2] *Ibíd.*

[3] Paus Benedictus XVI, *Caritas in veritate*, 29-06-2009, n. 53.

[4] Fernando Ocariz, *Pastorale brief*, 14-II-2017, n. 31.

[5] *Ibíd.*

[6] Paus Franciscus, *Audiëntie*, 2 september 2020.

[7] H. Johannes Paulus II, encycliek *Evangelium vitae*, 25 maart 1995, nr. 19.

[8] H. Jozefmaria, *Cartas (Vol. I)*, edición crítica, Luis Cano, Rialp, Madrid, Carta nr. 3, 37d, p. 188.

[9] *Mt 25*, 40.

[10] H. Jozefmaria Escrivá, *Christus komt langs, edición critico-histórica*, Antonio Aranda, Rialp, 2013, Madrid, homilie *De christelijke eerbied voor de persoon en zijn vrijheid*, 71d, p. 442.

[11] Fernando Ocariz, *Pastorale brief*, 14 februari 2017, nr. 31.

[12] H. Jozefmaria, *De Voor*, nr. 827.

[13] Paus Franciscus, *Boodschap voor de vijfde Werelddag van de Armen*, 14 november 2021.

- [14] Vgl. Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est*, 25 december 2005, nr. 20.
- [15] H. Jozefmaria, *Gesprekken met mgr. Escrivá de Balaguer, edición crítico-histórica*, José Luis Illanes, Rialp, Madrid, 2012, nr. 56.
- [16] Vgl. H. Johannes Paulus II, encycliek *Sollicitudo rei socialis*, 30 december 1987, nr. 36.
- [17] H. Jozefmaria, *cit.*, *Cartas (Vol. I)*, Carta nr. 3, nr. 38a en 38b, pp. 188-189.
- [18] Vgl. *Lc* 10,33.
- [19] Vgl. *Rom* 13,8-10.
- [20] H. Jozefmaria, *Brief 24 oktober 1942*, nr. 44.
- [21] Vgl. *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 2447.
- [22] H. Jozefmaria, *Brief 9 januari 1959*, nr. 22.
- [23] H. Jozefmaria, *De Weg*, nr. 831.
- [24] *Compendium van de sociale Leer van de Kerk*, nr. 208.
- [25] H. Jozefmaria, *Een blik op de toekomst vanuit het hart van Vallecas*, Madrid 1998. (uitgesproken op 1 oktober 1967).
- [26] H. Jozefmaría, *Christus komt langs*, nr. 167.